

«ژیل بلاس» بعد از ۲۵ سال

محمدحسین اسلام‌پناه

نسخه خطی دارد و اینکه مرحوم مینوی آنرا دزدی محمدخان کرمانشاهی از ترجمه میرزا حبیب اصفهانی می‌داند اظهار نظری بحق، بجا و روا می‌باشد.

مقایسه نسخه خطی با نسخه چاپی اخیر در بعضی جاها اختلاف لغوی واضحی را نمایان می‌سازد که امکان غلط‌خوانی و اشتباه‌نویسی مصحح یا کاتب را مسلم می‌دارد و همین امر را واداشت تا در این موارد مشکوک به نسخه عکسی، که اساس چاپ آقای میرزا صالح بوده، مراجعه کنم. این امر به لطف اساتید محترم آقایان دکتر اصغر مهدوی و ایرج افشار، اعضای محترم هیئت امنای کتابخانه مرحوم مینوی، انجام پذیرفت و نتیجه در جدول (۱) ملاحظه می‌گردد. در جدول (۲) بعضی اختلافات را بدون مراجعه به نسخه عکسی آورده‌ام. ضمناً تصویر انجامه نسخه عکسی را آقای دکتر مهدوی به من لطف کرده‌اند که جهت رؤیت نمونه خط میرزا آقاخان به این مقاله ضمیمه می‌شود.

سرگذشت ژیل بلاس. نوشته آلن رونه لوساژ. ترجمه میرزا حبیب اصفهانی. به اهتمام غلامحسین میرزا صالح. تهران ۱۳۷۷. مازیار - معین. ۷۵۳ صفحه.

سالها قبل در مجله راهنمای کتاب (شماره ۱۰، سال ۱۳۵۶، صفحه ۷۲۰) مقاله‌ای در مورد ژیل بلاس نوشته بودم، و آن مقایسه‌ای بود میان نسخه خطی با ترجمه‌ای که فکر می‌کردم از محمدخان کرمانشاهی است، ولی بعد معلوم شد از محمدخان نخعی است. توضیح آنرا در مجله آینده (شماره ۵ و ۶، سال ۱۳۵۹، صفحه ۴۶۸) نوشته‌ام.

نسخه خطی که معرفی کرده بودم، و اکنون مورد استفاده من است، بعد از حدود ۲۵ سال مجدداً مورد مقایسه قرار می‌گیرد؛ این بار با نسخه چاپی سرگذشت ژیل بلاس که از اصل عکسی به خط میرزا آقاخان بردسیری نقل شده است. فراهم آورنده این چاپ آقای غلامحسین میرزا صالح است که برخلاف معمول حتی کوشش نکرده است صفحه‌ای از نسخه مبنا را در اول نسخه چاپی بیاورد، به‌خصوص که خط این نسخه از خوشنویس معروفی چون میرزا آقاخان است و دیدن خط او می‌توانست برای دوستداران مفتنم باشد.

نسخه خطی ما اختلافات زیادی با نسخه چاپی اخیر دارد؛ از جمله مقدار زیادی از اشعار مورد استناد در نسخه خطی وجود ندارد. در اینجا مقایسه کامل مورد نظر نیست. آنچه مسلم است یکی از دو نسخه تجدیدنظر شده نسخه دیگر است و احتمالاً هر دو از نسخه سومی (به اصطلاح نسخه مادر) استنساخ نشده‌اند. حدس من این است که کاتب هر دو نسخه میرزا آقاخان بوده است، که با دو نوع خط مرسوم زمان، یعنی نستعلیق و نسخ، یکی از نسخه‌ها را با نظر مترجم ویراستاری کرده و پیراسته است. دلیل من بر اینکه نسخه به خط میرزا آقاخان است مقایسه این نسخه است با رساله حاشیه صفحه ۹۷ کتاب روزگاری که گذشت، که شباهتهای زیادی با هم دارد.

ژیل بلاس چاپ ۱۳۲۳ قمری تقریباً مطابقت کامل با این

داستان خوان ؟ اکنون سال است که عمری زرش به چینی کرده‌ی
برهمنده بسری برم برای اکال دلخاشی بساعت بخت فرخ خداوند
دور زدم کرامت فرموده است که برتبت آتانی پروانم دهنده
وز پری آگان بختیار می‌شام از بخت شکر دارم داد کردگارم
تا باشد ترجمه کتاب ژیل بلاس از روی خط ازب رسم حبیب
دانشور اصفهانی بر حسب فرموده جناب دوتاب اعلی کرم حسین
باشا دوم ابوله اعلی سبط اعتراف عبدالمین السیر میرزا خان آگاه
در سپهرل تحریک ۱۵ شهر تشرین اول در خطی بق مرز مهران در سال
قام شد کتاب

جدول

ملاحظات	ورق	در نسخه عکسی	در نسخه خطی	سرگذشت ژیل بلاس، به اهتمام غلامحسین میرزاصالح	
				کلمه یا عبارت در نسخه چاپی	سطر
	۱	قُت	قُد	قت (باید آدمی خیلی قت باشد ...)	۱۲
	۳	معمد	معمد	معمد (در وقت تعمید طفل را می‌گیرد و معمد نیز نامند)	حاشیه
	۵	مال کلیا	مال کلیا	مال کلیسا (از ترس مال کلیسا لرزه بر اندام افتاد)	۱۷
	۱۴	حنگنا	جنگنامه	حنکناخوانی ^۱ (بجز حنکناخوانی چیزی نمی‌دانست)	۲
	۲۱	کلمات	گمان	کلمات (به کلمات اینکه دزدگیر بر سر ایشان ریخته ...)	۵
	۲۴	بازوبندیش	بازوبندمسین	بازوبندیش (طلسم‌های بازوبندیش ...)	۱۸
	۲۹	گروه دغل	گروه دغل	کرده و غل (آن پر کرده و غل آکندیم ...)	۸
	۳۰	حیلت و دسیست	حیلت و دسیست	حیلت و وسیلت	۱۲
	۵۰	حَزَم	حَزَم	حَزَم (چون عشق حَزَم باشد سهل است ...)	۱۹
	۵۶	سُحاق	سُحاق	سُحاق (جز سحاق کسی از عهده و صف اطعمه ...)	۱
	۶۰	می‌توان منع خواند	؟	مَغ ^۲ (مَغ فنا و هلاک ...)	۲۲
	۶۲	دوری	دورف	دوری (چند جلد مثل کتاب بر روی دوری ...)	۵
	۶۴	مبسوط الید	مبسوط الید	مبسوط الیه (اما در حق شکم مبسوط الیه ...)	۲۳
	۶۶	کوفتی	کوفتی	گرفتی (در طریق طبابت پایی به زمین گرفتی)	۸
	۱۰۱	توابرا	توابرا	تواتراً (وتواتراً گفتند در کارش ...)	۱
	۱۲۶	گنگ بازی	گنگ بازی	کبک بازی ^۳ (به تماشای کبک بازی ...)	۱۹
	۱۴۶	رندان	رندان	دندان (و دندان تمتعی از آنان می‌برند)	۱۰
	۱۴۷	اینسان	اینسان	اینان (با بزرگان، اینان نتوان کرد)	۹
	۱۴۹	تیزدهن	تیزدهن	تیزدهن (گذشته از اینها تیزدهن و تیزهوش)	۳
	۱۵۱	یمكن	یمكن	نمکین (یعنی احتباس و جریان نمکین که به اعضای رئیسه ریزد ...)	۱۴
	۱۷۱	بیاراید	بیاراید	به بار آید (خود را نیک بیاراست ... که بد به بار آید ...)	۶
	۱۷۸	به نیک و بد	به نیک و بد	به یک دید (به آسانی به یک دید حکم می‌کرد)	۴
	۲۰۶	ضیف	ضیف	ضعیف (اکرام ضعیف)	۲۰
	۲۱۳	پَرسه ^۴	مجلس تعزیه ^۴	پَرسه (همانا مشق پَرسه می‌کنی)	۱۱

(۱) توضیح پاورقی: زیر لب دعاخوانی (۲) پاورقی: گودال (۳) پاورقی: pantomimes (۴) برای اینکه پَرسه یا پَرسه اشتباه نشود یک جا آن را با فتحه نوشته و در جای دیگر آن را به تعزیه بدل کرده است.

ملاحظات	ورق	در نسخه عکسی	در نسخه خطی	سرگذشت ژیل بلاس		
				صفحه	سطر	
	۲۳۱	قسطلانی	قسطلانی	قطانی ^۵ (زبان قطانی، را حرف می زد)	۷	۳۳۹
شاه لوند (کتاب شمس بردسری، ص ۳۵۸، بیت (۱۱۲) ۶	۲۳۶	شه لوند	سه لوند	شرلوند	۱۱	۳۵۰
			مزد	نبرد (چه احتمال نبرد فراوان دارد) ولکن (سایه بید خوش نمود و چشمه ای که ... ولکن ...)	۸	۳۷۱
			دلکش	باقی الضمیر (اخفای باقی الضمیر خود هم نتوانست کرد)	۶	۳۸۲
اشتباه در عکسی	۲۵۸	ولکن	دلکش	باقی الضمیر (اخفای باقی الضمیر خود هم نتوانست کرد)	۱۳	۴۱۲
	۲۷۷	مافی الضمیر	مافی الضمیر	نفرت (اظهار نفرت هم به خلیفه نمودم)	۸	۴۱۲
	۲۷۷	نفرت	تقرب	پیره اش پر (در زیر زمین پیره اش پر به تو نصیحت ...)	۹	۴۱۸
	۲۸۱	پیره آش پز	پیره آش پز	ننگ آئین (مردان ننگ آئین که کارشان ...)	۱۱	۴۲۲
	۲۸۳	ننگ آئین	سگ آئین	نازت رنگین (نازت رنگین، ادایت شیرین)	۱۹	۴۲۳
	۲۸۴	نازت رنگین	بازیت رنگین	ملاهای (که زیردستان امیر ملاهای مبارکند)	۱۴	۴۲۶
	۲۸۶	ملاهای	بلاهای	کاه تازه (بر روی کاه تازه تا وقت رحیل وا کشیدم)	۲۵	۴۳۵
	۲۹۱	کاه تازه	کاه باره	مگر دور (مگر دور پادشاهان نگردم)	۲۰	۵۴۵
	۳۵۸	بگرد در	بگرد در	شارع ^۷ (کتابهای بسیار از پیرمردی شارع ...)	۱۳	۵۴۶
	۳۵۸	شارح	شارح	خانه اش (به امیری که خواجه ... در خانه اش بزرگ شده ...)	۱۹	۵۴۹
	۳۶۰	خانه اش	حمایه اش	ویژه (حکم خونابی ... به همین ویژه بود)	۲۱	۵۵۴
	۳۶۴	وتیره	وتیره	مقام (اشرفی چند احسان نمودم ازین یک مقام ...)	۸	۵۶۷
	۳۷۱	انعام	انعام	براه (براه تماشاخانه نوشته ...)	۲۰	۵۷۰
	۳۷۳	بر او	بر او	پالید (او مرا سر تا پا پالید)	۱۴	۵۹۶
	۳۸۸	پالید	پائید	بجر بجم (مثل ماهی در آب هی بجر هی بجم)	۲۳	۶۰۲
اشتباه در عکسی	۳۹۲	بجر بجم	بجر بجم	به غیر (به غیر گذشت بکند)	۱۲	۶۰۷
اشتباه به جای ن	۳۹۵	به خیر گذشت بکند	به خیر گذشت نکند	و یک (و یک آن سودا در دماغ پختم ...)	۱۹	۶۰۷
	۳۹۵	دیگ	دیگ	مرآن ها (چون مرآن ها دیدند آشپز پرسید)	۲۲	۶۰۷
	۳۹۵	مرا تنها	مرا تنها	دالونخانه (در دالونخانه سرا پرده ای بزرگ ... بر پا کردند)	۱۳	۶۰۹
	۳۹۶	دالونخانه	دیوانخانه	رُخارخ (راست و پاک رُخارخ تکلیف ...)	۱۹	۶۳۵
	۴۱۴	رخارخ	خارج	سلامت (هم فصاحت بیان دارد و هم سلامت لسان)	۷	۶۴۹
	۴۲۱	سلاست	سلاست			

(۶) بصیرت همه مردان مرد عاجز شد / کجا رسد به جمال و جلال شاه لوند

(۵) پاورقی: castillane

(۷) پاورقی: commandeur

ادامه جدول ۱

ملاحظات	ورق	در نسخه عکسی	در نسخه خطی	سرگذشت ژیل بلاس	
				کلمه یا عبارت در نسخه چاپی	صفحه
	۴۲۱	اغلاق	اغلاق	اخلاق (طمطراق الفاظ و اخلاق معانی)	۹
				اندوختن (در طریقه اندوختن زحمتی چندان...)	۱۸
	۴۲۵	اندوختن	آن دو خدمت	به در (آزادی به در شد)	۲
	۴۲۶	هدر	هدر	عصات (فردا عصاتی به چشم خودبینی)	۶ و ۳
			عرصات	عصات (چون عصات برچیده شد)	۱
	۴۴۰	عصات	عرصات	دنیاخواهی (دنیا خواهی پدر و مادر)	۶
	۴۵۰	و بناخواهی	و بناخواهی	آهنگ (آهنگ گرم است بکوب)	۹
	۴۵۲	آهنت	آهنت	کوسر (کوسر میکنند تا بر زمینش زنند)	۱۵
	۴۵۲	کوسر	کوشش		۷۰۲

جدول ۲

کلمه یا عبارت در نسخه خطی	سرگذشت ژیل بلاس	
	کلمه یا عبارت در نسخه چاپی	صفحه
کنایه	کتابه (سخت کتابه ای مضحک است)	۱۱
تولد	تولید (در تولید و تربیت ژیل بلاس)	۵
مشعل	مرکز (مرکز انجمن حکمت و دانشی)	۲۰
تهمتین	بهمن (گفتی اسفندیار بهمین را می فشارد)	۱۶
غوز بالای غوز	قوز بالای قوز	۸
مردگان	دوکان	۲۲
دیوان بسحاق اطعمه نان و حلوای بهائی و شیر و شکر او نیز	رساله فی المریبات والحلویات	۹
توهم فنا شدی	واسرنگیدی	۱۹
چون کلیله و دمنه ابن معالی انوار سهیلی شد چگونه از لطفش کاست و روضه الصفا میرخواند تا روضه الصفا ناصر گشت به لطفش افزود	تاریخ و صاف الحضرة چون مطلع السعدین شد چگونه از لطفش کاست و شرح احوال عجم تا تاریخ معجم گشت چگونه بر مراتبش افزود	۱۰
بهم می آئیم	شبیبه و مانند است	۱۵
چنه اش	چانه اش	۲۱
بر بزرگیش می افزود	بی مددکاری نبود	آخر
قدغن	غدغن	۱۴
قوز	غوز	۱۸
نفسی چاق می کردم	نفسی کوک می کردم	۱۳
بزرگوار اینک بخوان	بزرگوار! نیک بخوان	آخر
مغلوب یاوه مردم نشود	مغلوب باده مردم نشود	۱۱

کلمه یا عبارت در نسخه عکسی	سرگذشت ژیل بلاس		
	کلمه یا عبارت در نسخه چاپی	سطر	صفحه
تشخص و وقار می فروختند	تشخص به خرج می دادند	۱	۳۱۷
مؤدبانه بایستادند	ادیبانه بایستادند	۱۲	۳۱۷
کریم شیرهای و شیخ شیپور	سه پا و شش انگشت	۲۳	۳۲۶
را روی دایره بریزم	امر را به تو آشکار کنم	۷	۳۲۷
دو فرسخی	دو فرسخی	۶	۳۷۴
برای سنجیدن عقل	برای سنگیدن عقل	۷	۳۹۸
به خیال آنها نمی افتد که چگونه گذران می کنند	به خیال گذرانشان نمی افتد	۲۳	۳۹۹
کثرت ...	کرمات ریاکاران تعجب نباید کرد	۷	۴۰۰
پرستاری ...	وارسی نمودند که بهبودی یافت	۱۹	۴۰۶
ما را غرور صحبت ایام برده بود	ما را غرور صحت ایام برده بود	۱۷	۵۶۱
عمرها باید که تا از پشت آدم نطفه ای /	عمرها باید که تا یک مرد حق پیدا شود /	آخر	۵۷۵
بوالوقای کرد گردد یا اویس اندر قرن	بایزید اندر خراسان یا اویس اندر قرن		
رخت عوض کنم	جامه تبدیل کنم	۶	۶۱۰
و بر روی سجاده روی آن نماز می کرد	نمازش را سجادگی می کرد	۱۱	۶۱۸
لولی ناسفته	لولوی ناسفته	۱۱	۶۳۶
اگر روزی بدانش بر فزودی /	خرمی خواهی زمستی جوی و از بی دانشی /	۲۵	۶۵۸
ز نادان تنگ روزی تر نبودی	کاسمان خرم نماند خاطر آگاه را		

از انتشارات مرکز نشر دانشگاهی

مقاله ها

- «آیا اُزْت خاستگاه تمدن سومری است؟ مدارک جدید از کناره هلیل رود: استان کرمان» / دکتر یوسف مجیدزاده
- «زیست بوم‌شناسی انسانی و اهمیت آن در پژوهش‌های باستان‌شناختی» / دکتر کامیار عبدی
- «پایگاه‌های تجاری آغاز عیلامی» / حمیدرضا ولی پور
- «تقلیل بازرگانان گنج‌اندوز» / ورنر زوندلمان، ترجمه آرمان (رحمان) بختیاری

گزارشها

- گزارش مقدماتی بررسی باستان‌شناختی محوطه‌های پارینه‌سنگی استان لرستان، زمستان ۱۳۷۹ / کوروش روستایی، فریدون بیگلری، سامان حیدری، حامد وحدتی‌نسب

کتابهای تازه خارجی

- هنر و معماری اسلامی / مهدی موسوی □ در آمدی بر تحول انسان / کوروش روستایی □ باستان‌شناسی نجات‌بخشی / کوروش روستایی و ارشیا گرامی‌زادگان □ باستان‌شناسی مناطق خشک: زندگی در حاشیه / سامان حیدری □ یادنامه پیترو کالمایرو؛ اشیای تقلبی؛ آثار هخامنشی از بیروت؛ سکه مسی عرب - ساسانی / دکتر کامیار عبدی □ تازه‌های باستان‌شناسی در آسیای میانه و قفقاز / اسماعیل امین‌مقدم

خلاصه مقالات به انگلیسی

مجله باستان‌شناسی
و تاریخ

(سال شانزدهم، شماره اول)